

На третьому етапі трудового навчання потрібно розвивати самостійність, активність, цілеспрямованість, творчі здібності і інші позитивні якості. Цей етап завершує підготовку дітей які потребують корекції слуху до самостійної трудової діяльності.

Форми організації трудового навчання старшокласників різноманітні. До них відносяться різні типи уроків, лабораторно-практичні і практичні заняття, навчально-виробничі роботи, екскурсії, виробнича практика. Всі вони тісно взаємозв'язані між собою і обумовлені змістом навчання учнів і рівнем їх підготовки, місцем і часом проведення занять, послідовністю видів трудової діяльності, а також майстерністю сурдопедагога.

УДК 376.1 : 056.262:159.946.4 – 053.5

Рецензент
Синьова С.П.,
кандидат психологічних наук,
професор.

ВИВЧЕННЯ САМОКОНТРОЛЮ РОЗМАХУ ГРАФІЧНИХ РУХІВ У СЛІПИХ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Довгопола К.С.
м. Київ

У статті описано експеримент з вивчення особливостей формування самоконтролю у сліпих учнів початкових класів. Самоконтроль досліджено на матеріалі графічних рухів за параметром – розмах.

Ключові слова: сліпі учні, самоконтроль, малювання, розмах.

В статье описан эксперимент по изучению особенностей формирования самоконтроля у слепых учеников младших классов. Самоконтроль исследовался на материале графических движений по параметру – размах.

Ключевые слова: слепые ученики, самоконтроль, рисование, размах.

In the article the experiment is described on the study of self-control of scope graphic motions by blind primary school age pupils. Self-control was probed in the process of drawing of lines and

Key words: blind primary school age pupils, self-control, drawing, scope.

У навчальній діяльності, як і в будь-якій іншій діяльності, самоконтроль відіграє особливу роль. Саме дія контролю характеризує учбову діяльність як керований дитиною довільний процес.

Психолого-педагогічні дослідження В.В. Давидова, Т.І. Гавакової, А.С. Линди, А.К. Маркової, Д.Б. Сльонкіна та ін. продемонстрували, що серед компонентів навчальної

діяльності діям самоконтролю належить особливе місце, оскільки вони можуть бути джерелом інформації, яка сприяє вдосконаленню процесу засвоєння знань та умінь, відіграють значну роль під час планування та реалізації діяльності; сприяють виявленню та виправленню помилок; здійснювати корекцію способів виконання дій залежно від зміни умов тощо.

Здатність до самоконтролю у сліпих учнів молодшого шкільного віку формується, в першу чергу, у процесі учбової діяльності. Ступінь розвитку самоконтролю впливає на формування багатьох психологічних якостей особистості.

Об'єднуючи у собі практичні та розумові дії, а також яскраву емоційність, образотворча діяльність дозволяє дослідити особливості формування самоконтролю у сліпих учнів молодшого шкільного віку. Окрім того, порушення зору значно впливають на розвиток та характер виконання образотворчої діяльності, що підвищує цінність її дослідження у даному аспекті.

Оволодіння школярами діями самостійного контролю дозволяє підвищити рівень образотворчої діяльності та навчити дітей необхідним способам виконання цих дій.

Відомі тифлопедагоги В.П. Срмаков та О.І. Сгорова, вивчаючи графічну та образотворчу діяльність сліпих дітей, зазначають, що зниження або відсутність зорових функцій призводить до вторинних порушень не тільки у сфері психічній, але і у моторній: у точності, швидкості, координації, самоконтролі та регуляції рухів [3]. Це впливає і на графічну діяльність незрячих дітей. Контроль за графічними рухами буває зоровим і кінестетичним. У випадку сліпоти порушується один з важливих видів аналізу рухів, але компенсація відсутнього зору відбувається за рахунок тактильного й м'язового відчуттів.

Вітчизняний тифлопедагог І.С. Моргуліс, досліджуючи вплив глибоких порушень зору на практичну діяльність, писав про складність здійснення самоконтролю та саморегуляції рухів. Незряча людина здійснює виконавчі і контрольні-регулюючі дії лише рукою, що ускладнює здійснення практичної діяльності. Окрім того, сліпота значно ускладнює неперервне стеження за предметом діяльності, в результаті чого із зони сприймання дитини можуть випадати окремі деталі. Це ускладнює побудову конкретних планів обстеження та самостійну сенсорну корекцію практичних дій. [5]

Аналіз педагогічної практики свідчить про значні труднощі опанування незрячими учнями молодших класів самоконтролю власної навчальної діяльності. Аналіз дитячих робіт, який зазвичай проводиться в кінці уроку, містить деякі елементи контролю, але не передбачає систематичного формування самоконтролю в тому обсязі, що характеризує його як компонент навчальної діяльності. Впровадження шляхів оптимізації даного процесу на даний час стримується через недостатність наукового обґрунтування системи розвитку у

незрячих молодших школярів здатності до оволодіння самоконтролем за навчальними діями та поведінкою і відсутністю відповідного експериментального підтвердження.

Образотворча діяльність включає в себе дві сторони: художньо-образну та графічну, яка відіграє відносно першої виконавчу, технічну роль [2, с.163]. Графічна діяльність здійснюється за допомогою цілої ланки спеціальних рухових умінь та навичок, які передбачають реалізацію систем рухів з певними властивостями. У малювальних рухах виявляються всі ті властивості, які є характерними і для рухів взагалі. С.Л. Рубинштейн виділяв наступні властивості рухів: 1) швидкість; 2) сила; 3) темп; 4) ритм (часовий, просторовий, силовий); 5) координованість; 6) точність; 7) пластичність та спритність. Під час здійснення графічних рухів усі перераховані властивості мають певну специфіку, яка визначається особливостями технічної сторони образотворчої діяльності, її інструментарію та матеріалів.

До цього переліку Б.Ф. Ломов у результаті аналізу графічної діяльності школярів додав ще одну властивість – розмах [4].

У зв'язку з вищезазначеним нами було розпочато експериментальне дослідження особливостей формування самоконтролю у сліпих молодших школярів.

З метою з'ясування самоконтролю графічних рухів за розмахом з учнями була проведена наступна серія завдань. У процесі дослідження обстежено 46 учнів 1-4 класів шкіл для сліпих дітей. З них – 29 тотально сліпих, 17 з залишками зору. Експеримент проводився індивідуально з кожним учнем. За основу експерименту було взято адаптовану методику Л.А. Венгера [2].

Завдання мали наступний вигляд:

а) учню надається для обстеження 2 палички – коротку і довгу. Після цього проводиться невелика бесіда, у якій актуалізуються поняття «довге-коротке». Також обговорюється, яким чином можна зобразити палички;

б) дітям пропонується зобразити палички, жодних вказівок щодо їх довжини не надається;

в) пропонується намалювати короткі палички;

г) пропонується намалювати довгі палички.

Кожне завдання виконується на окремому аркуші паперу. На виконання виділяється 3 хв., але якщо учень не встиг домалювати лінію до кінця, то йому надається така можливість.

У першому класі було проведено підготовче заняття, оскільки діти ще не вміли малювати суцільні лінії. Другі-четверті класи не потребували подібної підготовчої роботи.

Перші ж результати показали, що показником самоконтролю графічних рухів за розмахом не може бути співвідношення довжини коротких і довгих ліній з лініями, зображеними під час виконання 1-го завдання. Це пов'язано з загальною тенденцією до певного розмаху рухів, від яких залежить довжина намальованих ліній. Тому у якості

показника використовувалось співвідношення середньої довжини довгих ліній до середньої довжини коротких ліній. Було виділено наступні рівні самоконтролю незрячих учнів, залежно від показників довжини зображених ліній:

- високий рівень – довгі лінії довші за короткі більше, ніж у 2 рази;
- середній рівень – довгі лінії довші не менше, ніж у 1,5 рази;
- низький рівень – менше, ніж у 1,5 рази;
- нульовий рівень – відсутність зміни довжини ліній.

Учні всіх класів з зацікавленістю та ентузіазмом поставились до завдань. Ліній їм пропонувалось малювати за допомогою дошки для малювання і грифеля. Зображувати їм вертикальні чи горизонтальні лінії діти обирали самостійно, єдиною вимогою було дотримання обраного варіанту під час виконання всіх 3 завдань.

Майже всі учні виконували завдання впевнено і швидко, веселючись за відведений час повністю заповнити аркуш паперу лініями. Окремі школярі у процесі малювання настільки сильно натискали на грифель, що рвали папір, але були і такі, сила натиску яких була досить слабкою (через слабкість м'язів), у результаті чого відбитки виходили нечіткими і ледь видимими. Одні учні малювали зосереджено, а інші – постійно відволікались, що ми пов'язуємо з особливостями розвитку уваги та волі.

Індивідуальні відмінності у розмаху графічних рухів незрячих учнів доволі значні. Середня довжина ліній під час вільного зображення коливається від 3,2 см до 20,3 см. Проте звертає на себе увагу той факт, що значна більшість дітей зображує достатньо довгі лінії, в основному на повну довжину аркушу. Середня довжина коротких ліній по всій групі учнів знаходиться у межах від 1,3 см до 19,8 см, довгих від 3,6 см до 21 см.

Високу варіативність довжини ліній ми пояснюємо індивідуальними тенденціями дітей до розмаху графічних рухів, а також схильністю до рухового автоматизму, який виникає у результаті закріплення умовно-рефлекторних зв'язків. Механізм зворотної аферентації забезпечує точність виконання рухів, кінцева мета рухової діяльності може бути досягнута за умови постійного контролю та корекції. Проте у процесі формування динамічного стереотипу відбувається повний перехід окремих компонентів руху або усього руху в цілому під координацію фонових рівнів побудови руху (Н.А. Бернштейн, О.І. Назаров). Таким чином дії виконуються практично при майже повній відсутності контролю свідомості. Підтвердженням рухового автоматизму у даному випадку також може бути той факт, що значна більшість незрячих учнів, у процесі виконання завдань, розпочинали малювати лінії певної довжини, але раз за разом зображували все довші лінії.

Середній показник контролю за розмахом дорівнює 3,1. Однак індивідуальні показники мають широку варіативність – від 1 до 11,5.

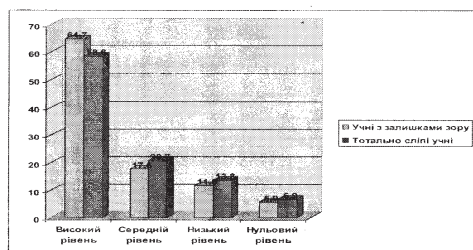
Після загального підрахунку з'ясувалось, що учні розподілились за групами наступним чином. До першої групи (з високим рівнем самоконтролю за розмахом) відноситься 60,9 %. До другої групи (з середнім рівнем) відноситься 19,6 % учнів. До третьої (з низьким рівнем самоконтролю) – 13 %, а четвертої (з нульовим рівнем) – 6,5 %. Очевидно, що кількість учнів з низьким або нульовим рівнем самоконтролю за розмахом є не дуже великою (лише 19,5 % від загальної кількості школярів). Діти, які були віднесені до третьої та четвертої груп, вирізнялись також слабкою концентрацією уваги на завданні (постійно відволікались) та недорозвитком дрібної моторики рук.

На нашу думку, такі високі результати (80,5 % усіх учнів мають високий або середній рівень самоконтролю) можна пояснити сформованістю поняття довге-коротке та значним досвідом дітей у зображенні довгих і коротких ліній.

Залежно від стану зору розподіл школярів за групами відбувся наступним чином. Учні з залишками зору:

- до першої групи – 64,7 %,
  - до другої – 17,6 %,
  - до третьої – 11,8 %,
  - до четвертої – 5,9 %.
- Тотально незрячі учні:
- до першої групи – 58,6 %,
  - до другої – 20,7 %,
  - до третьої – 13,8 %,
  - до четвертої – 6,9 %.

Діаграма. Розподіл учнів за рівнями самоконтролю відповідно до стану зору.

Отже, ми бачимо, що учні з залишками зору демонструють дещо вищі показники самоконтролю графічних рухів за розмахом, але різниця є незначною (всього 6,1 % у першій групі). Проте досвід використання залишків зору у житті та під час виконання завдань відіграє позитивну роль у процесі формування самоконтролю.

Дана ситуація, на нашу думку, свідчить про те, що у процесі навчання можливе подолання труднощів, які викликає відсутність зорової інформації, та досягнення незрячими дітьми високого рівня самоконтролю.

Наведемо типові приклади.

Юрій Т., 3 клас, 9 років. Ретинопатія високого ступеня, вторинна глаукома, VIS – 0. З задоволенням виконує завдання. Малою старанно, але час від часу відволікається. Після закінчення часу, відведеного на виконання, висловлює бажання продовжити малювати. Під час вільного малювання (1 завдання) більшість ліній зобразив довгими. Всього – 10 ліній, найкоротша – 3 см, найдовша – 21 см. Середня довжина – 14,2 см. Під час 2 завдання, розпочав малювати лінії короткими, але потім знову перейшов до довгих. Всього зобразив 15 ліній, найкоротша – 2,5 см, найдовша – 21 см. Середня довжина – 12,6 см. Виконуючи 3 завдання, намалював 18 ліній, найкоротша – 8 см, найдовша – 23 см. Середня довжина ліній – 17,5 см. Рівень самоконтролю за розмахом – низький. В описаного учня хоча і спостерігався позитивна мотивація, проте порушення уваги, недорозвиток дрібної моторики, а також відсутність повних та адекватних уявлень та навичок щодо зображення ліній призвели до низького рівня самоконтролю.

Крістіна О., 4 клас, 10 років. Центральний амвроз обох очей, VIS – 0. До виконання завдань поставилася серйозно, малою старанно, не відволікаючись. Під час 1 завдання всього зобразила 4 лінії, найкоротша – 6,5 см, найдовша – 21 см; середня довжина – 13,4 см. Малюючи короткі лінії (2 завдання), всього намалювала 38 ліній, найкоротша з яких дорівнює 2,5 см, а найдовша – 5,5 см; середня довжина – 3 см. У процесі виконання 3 завдання зобразила 15 ліній, найкоротша – 15,5 см, найдовша – 22 см; середня довжина – 19,5 см. Рівень самоконтролю за розмахом – високий. Крістіна також була позитивно вмотивована, окрім того зосередженість, адекватні уявлення про довжину та сформовані навички графічних рухів дозволили їй вийти на високий рівень самоконтролю за розмахом, незважаючи на тотальну сліпоту.

Ірина З., 1 клас, 8 років. Амбліопія високого ступеня, VIS OD – 0,02, OS – 0,02. З задоволенням виконує завдання, заявляючи, що дуже любить малювати. У процесі вільного малювання зобразила 39 ліній, найкоротша – 3 см, найдовша – 15 см; середня довжина – 8,2 см. Під час 2 завдання – намалювала 40 ліній, найкоротша – 1,5 см, найдовша – 4 см; середня довжина – 2,6 см. Зображуючи довгі лінії, малювала в основному на повну довжину аркушу, всього – 26 ліній, найкоротша – 6 см, найдовша – 23 см; середня довжина – 18,6 см. Рівень самоконтролю за розмахом – високий. Хоча Ірина навчилася зображувати лінії нещодавно, проте, користуючись залишками зору у повній мірі, вона змогла досягти високого рівня самоконтролю.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що у незрячих дітей молодшого шкільного віку самоконтроль графічних дій за параметром – розмах досить високий. Порівняльний аналіз результатів, продемонстрованих дітьми, залежно від стану зору, показує, що учні з залишками зору демонструютьещо кращі показники, ніж тотально незрячі, оскільки користуються наявним залишковим зором. Також, окрім стану зору, на рівень сформованості самоконтролю графічних рухів за розмахом впливають вторинні відхилення, а саме особливості уваги, стан м'язової системи рук та розвитку дрібної моторики, а також наявність адекватних уявлень про довжину і навичок малювання ліній.

На нашу думку, результати експерименту свідчать про принципову можливість оволодіння сліпими учнями діями самостійного контролю за графічними рухами.

Результати проведеного дослідження є попередніми. Та все ж вони свідчать про певні тенденції та про те, що проблема формування самоконтролю у сліпих молодших школярів потребує подальшого детального вивчення.

Література

1. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М.: «Просвещение», 1966. – 285 с.
2. Генезис сенсорных способностей. / Под ред. Л.А. Венгера. – М.: «Педагогика», 1976. – 256 с.
3. Срмаков В. П., Егорова О.И. Обучение слепых специальной графике. – М.: «Просвещение», 1978. – С.7.
4. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи. – М.: «Наука», 1984. – 444 с.
5. Моргулис И.С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых. Ч. 1. – К., 1991. – 112 с.

УДК: 376.1 – 056.26: 617.751.6: 376.015.324.4: 159.952.13

Рецензент
Таран О.П.
кандидат психологічних наук
старший науковий співробітник

ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Костенко Т.М.
м.Київ

В статті розглянуто розвиток пізнавальної активності дітей з порушеннями зору: рівні, закономірності, особливості; запропоновані умови активізації пізнавальної діяльності.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, навчально-виховний процес.

В статті розглянуто розвиток пізнавальної активності дітей з порушеннями зору: рівні, закономірності, особливості; запропоновані умови активізації пізнавальної діяльності.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, познавательная активность, познавательная деятельность, учебно-воспитательный процесс.

In the article development of cognitive activity of children is considered with parapsiss: levels, conformities to law, features; the terms of activation of cognitive activity are offered.

Key words: children sight infringements, informative activity, informative activity, teaching and educational process.

В системі неперервної освіти спеціальному дошкільному закладу належить важлива роль у підготовці дітей з психофізичними особливостями до подальшого якісного засвоєння знань, умінь та навичок на етапі шкільного навчання. Метою освітньо-виховного процесу в спеціальному дошкільному закладі для дітей з вадами зору має бути розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей дитини з порушенням зору, що потребує особливої уваги до процесу засвоєння дітьми програмного матеріалу. Саме за процесом та особливостями його перебігу можемо судити про ефективність пізнавальної діяльності (а не за кінцевим результатом, обсягом знань, умінь і навичок), тому важливо знати, що дитина робить, щоб засвоїти матеріал, адже від її пізнавальної активності залежить, що і як вона засвоєє (Г. Костюк).

Пізнавальна діяльність людини являє собою досить складний процес взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішні впливи є визначними розвитку пізнавальної активності дітей з порушеннями зору, проте визначне місце посідають і внутрішні – досвід, світобачення, інтереси та потреби. Ці фактори в єдності становлять спрямованість в діяльності особистості, що впливає на розвиток психологічних процесів дитини з порушенням зору.

Пізнавальна активність в психолого-педагогічній літературі визначається як:

* психічний стан, що виражається в бажанні вирішувати інтелектуальні завдання (Д.В. Вількев);

* готовність і прагнення до активного засвоєння знань (Н.А. Половникова);

* розумова діяльність, спрямована на досягнення певного пізнавального результату і як підвищена інтелектуальна орієнтовна реакція до вивчаючого матеріалу на основі виникну тої пізнавальної потреби (Т.І. Шамова);

* прояв творчого ставлення індивіда до об'єкту пізнання (Л.Н. Арістова);